

ZAMONAVIY PEDAGOGNING NUTQ MADANIYATI VA UNING KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI

Rahimova Zulfiya Xashimjanovna

Andijon davlat pedagogika instituti Ona tili kafedrası o'qituvchisi

Anorova Husnoraxon Sodiqjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

pedagogika fakulteti boshlang'ich ta'lim talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19973455>

Annotatsiya. So'zlashuv san'ati jamiyatning ma'rifiy kamolotini va millatning ma'naviy yuksalishini ko'rsatuvchi muhim belgidir. Chinakam madaniy nutq shaxsning umumiy bilim saviyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Mazkur maqolada pedagogik nutq madaniyatining nazariy asoslari, uning o'qituvchi kasbiy kompetensiyasidagi o'rni va shakllanish bosqichlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Nutq madaniyati, pedagogik mahorat, kommunikativ kompetensiya, adabiy til me'yorlari, nutqiy qoliplar, noverbal vositalar.

Annotation

The art of speech is an important indicator of a society's intellectual development and the spiritual growth of a nation. Truly cultured speech is an integral part of an individual's overall level of knowledge. This article analyzes the theoretical foundations of pedagogical speech culture, its role in a teacher's professional competence, and the stages of its formation.

Keywords: Speech culture, pedagogical mastery, communicative competence, literary language norms, speech patterns, nonverbal means.

Аннотация

Искусство речи является важным показателем интеллектуального развития общества и духовного роста нации. Подлинно культурная речь является неотъемлемой частью общего уровня образованности личности. В данной статье анализируются теоретические основы культуры педагогической речи, её роль в профессиональной компетентности учителя и этапы её формирования.

Ключевые слова: Культура речи, педагогическое мастерство, коммуникативная компетентность, нормы литературного языка, речевые модели, невербальные средства.

Kirish

Bugungi kunda ziyo maskanlarida pedagog shaxsi, uning so'zlashuv latofati va botiniy fazilatlarini talabalar uchun yuksak namuna vazifasini o'tamoqda. Shu bois, muallimlarning til nafosatini yuksaltirish, axloqiy-ruhiy tayyorgarligini kuchaytirish hamda o'z ustida muntazam izlanishini ta'minlash dolzarb hayotiy zaruratga aylangan.

Nutq madaniyati — bu nafaqat grammatik qoidalarga muvofiq, balki mantiqan ravon, ma'naviy-estetik mazmun bilan yo'g'rilgan fikrni ifodalash iqtidoridir. Ustozning kalomi uning kasbiy salohiyati, ma'naviy yuksalishi va shaxsiy madaniyatining tiniq ko'zgidir. Shu sababli, pedagogik muloqotni taraqqiy ettirish ularning umumiy ma'naviy kamoloti bilan uzviy bog'liqdir.

Asosiy qism

Insoniyat taraqqiyotini til va madaniyatsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Insonlar so'z orqali o'zligini, fikr-mulohazalarini, orzu-umidlarini ifodalaydi va atrofdagilarning maqsadlarini anglaydi. Nutq, shubhasiz, til vositasida namoyon bo'ladi. Lingvistik tafakkur til orqali ma'naviy

ong bilan chambarchas bog'langan bo'lib, nutq odobi muammosi tilshunos olimlarning eng murakkab va kechiktirib bo'lmaz masalalaridan biridir. Shu sababli ham yurtimizda ma'naviy-axloqiy islohotlar davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi deb tan olingan hozirgi davrda muomala odobi masalalari, muallimlarning so'zlashish mahorati va yosh avlodning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirish har qachongidan ham muhimroq ahamiyat kasb etmoqda.

Pedagogik nutq madaniyatining mohiyati va komponentlari haqida so'z yuritganda, avvalo shuni ta'kidlash lozimki, pedagogik nutq madaniyati — bu o'qituvchining o'z nutqi orqali talaba yoki o'quvchilar qalbiga yo'l topishi, fanni qiziqarli va tushunarli tarzda yetkazib bera olishi hamda muloqot jarayonida etika qoidalariga rioya qilishi bilan bog'liq muhim kasbiy sifatdir. Ushbu tushuncha o'qituvchining nafaqat bilim darajasini, balki uning kommunikativ mahoratini ham ifodalaydi. Nutq madaniyati adabiy til me'yorlariga tayanib, mantiq qoidalariga bo'ysungan holda yuzaga chiqadi va u bir nechta asosiy komponentlardan tashkil topadi. Bular — to'g'rilik, ya'ni til me'yorlariga, imlo, talaffuz va uslub qoidalariga qat'iy amal qilish; mantiqiylik, ya'ni fikrlarning izchil, asosli va tizimli bayon etilishi; aniqlik va tushunarlilik, ya'ni murakkab ilmiy tushunchalarni sodda, ammo ilmiy asoslangan holda tushuntira olish; hamda boylik, ya'ni nutqda sinonimlar, maqollar, iboralar va ko'chma ma'noli so'zlardan o'rinli foydalanishdir.

Nutq madaniyati zamonaviy pedagogning kasbiy kompetensiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Bugungi kunda o'qituvchi uchun faqat o'z fanini mukammal bilish yetarli emas, balki uni qanday qilib samarali yetkazish ham muhim hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, nutq madaniyati bilim va o'quvchi o'rtasida o'ziga xos “ko'prik” vazifasini bajaradi. U kommunikativ kompetensiya orqali o'quvchi bilan samarali muloqot o'rnatish va psixologik to'siqlarni yengishga xizmat qiladi. Didaktik kompetensiya nuqtai nazaridan mavzuni tushunarli bayon qilish va o'quvchilarning diqqatini boshqarishda muhim o'rin tutadi. Ijtimoiy-psixologik kompetensiya auditoriyadagi muhitni boshqarish va yuzaga kelgan nizolarni yumshatishda yordam beradi. Shuningdek, madaniy-ma'rifiy kompetensiya orqali pedagog o'z nutqi bilan o'quvchilarga o'rnak bo'ladi hamda milliy qadriyatlarni targ'ib etadi.

Zamonaviy pedagog nutqiga qo'yiladigan talablar ham tobora kengayib bormoqda. Bugungi o'qituvchi an'anaviy ma'ruzachi rolidan chiqib, ko'proq moderator va fasilitator sifatida faoliyat yuritishi lozim. Shu bois uning nutqi emotsionallik bilan boyitilgan bo'lishi zarur, chunki bir xil ohangdagi monoton nutq tinglovchini tez charchatadi. Bundan tashqari, verbal va noverbal vositalarning uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi, ya'ni so'z bilan birga mimika va jestlar ham fikrni yanada aniqroq ifodalashga xizmat qiladi. Paralingvistik vositalar — tovush balandligi, nutq sur'ati va pauzalardan to'g'ri foydalanish ham pedagog nutqining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Pedagogning so'zlashish san'ati esa bir zumda shakllanmaydi, balki bu kasbiy faoliyat davomida, tajribali ustozlarning o'g'itlari va amaliyot natijasida yillar davomida sayqallanib boradigan uzluksiz jarayondir. Uni shakllantirish bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi. Avvalo, o'z-o'zini tahlil qilish orqali nutqdagi kamchiliklar, parazit so'zlar yoki shevaga xos unsurlar aniqlanadi. Keyingi bosqichda mutolaa muhim o'rin tutadi, ya'ni leksik zaxirani boyitish uchun badiiy adabiyot va ilmiy manbalarni muntazam o'qish talab etiladi. Shuningdek, texnik mashqlar — nafas olish va diksiya ustida ishlash orqali nutqning aniqligi va ravonligini oshirishga xizmat qiladi.

Nihoyat, psixologik tayyorgarlik, ya'ni auditoriya oldidagi hayajonni yengish va o'ziga ishonchni shakllantirish ham muhim bosqich hisoblanadi.

Takomillashtirishning integrativ metodlari o'qituvchilarning nutqiy mahorati va ma'naviy tarbiyasini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, faoliyatga asoslangan hamda reflektiv (o'z-o'zini tahlil qiluvchi) yondashuvlar pedagog shaxsini har tomonlama shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois lisoniy saboqlar va ma'naviy qadriyatlarni o'zaro uyg'un holda, yaxlit pedagogik jarayon sifatida tashkil etish zarur.

Badiiy meros tahlili bu jarayonning muhim tarkibiy qismi bo'lib, mumtoz va zamonaviy asarlar asosida nafaqat so'z boyligini oshiradi, balki o'quvchilarda va pedagoglarda yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirishga yordam beradi. Amaliy mashqlar, xususan nutqiy rolli o'yinlar, intellektual munozaralar va turli muloqot shakllari orqali esa pedagoglarning notiqlik ko'nikmalari mustahkamlanadi. O'z-o'zini baholash jarayoni ham alohida ahamiyatga ega bo'lib, bunda shaxs o'z nutqi va axloqiy holatini tanqidiy tahlil qilib, mavjud kamchiliklarni mustaqil ravishda bartaraf etishga intiladi.

Pedagogik faoliyatda evristik suhbat alohida samarali usullardan biri hisoblanadi. Bu usul tinglovchilarda mustaqil fikrlash, tahliliy tafakkur yuritish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Evristik muloqot jarayonida muammoli savollar orqali mantiqiy mushohada kuchayadi, sabab-oqibat bog'liqliklari anglanadi. Shu bilan birga, fikr almashish va o'z pozitsiyasini asoslash orqali ijtimoiy-kommunikativ malakalar rivojlanadi, nutqning axloqiy mezonlari sayqallanadi. Erkin fikr yuritish faol leksikonni kengaytirib, nutqning boy va ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, suhbat jarayonida adolat, mas'uliyat va insonparvarlik kabi tushunchalarning yoritilishi nutqning ma'naviy-mazmuniy darajasini oshiradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ham nutqni rivojlantirishda keng imkoniyatlar yaratadi. Interaktiv metodlar, jumladan debatlar va jamoaviy muammoli vazifalar pedagoglarning nutqiy faolligini oshiradi. Kreativ yondashuv asosidagi “Aqliy hujum”, “Klaster” va “Oltita shlyapa” kabi usullar esa fikrning chuqurligi va g'oyaviy teranligini ta'minlaydi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, xususan videotahlillar va onlayn taqdimotlar orqali pedagog o'z nutqini eshitish, tahlil qilish va takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Dialogik va interpretativ mashg'ulotlar esa o'zaro fikr almashish va matnlarni talqin qilish orqali tushuntirish mahoratini yanada rivojlantiradi.

Xulosa

Pedagogik nutq madaniyati shunchaki nazariy tushuncha emas, balki zamonaviy ta'lim samaradorligini belgilovchi muhim strategik kasbiy sifatdir. Bugungi kun o'qituvchisi faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchilar qalbi va ongiga yo'l topa oladigan mahoratli notiq, jarayonni boshqara oluvchi moderator hamda ma'naviy yo'l boshchi bo'lishi zarur.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, nutq madaniyati bir qator muhim tamoyillar asosida ta'lim samaradorligini ta'minlaydi. Avvalo, kompetensiyaviy yaxlitlikni shakllantiradi, ya'ni o'qituvchining didaktik, kommunikativ va ijtimoiy-psixologik mahoratini yagona tizimga birlashtiradi. Shu bilan birga, metodik boylikni ta'minlab, evristik suhbat, interaktiv texnologiyalar va interpretativ tahlil kabi zamonaviy yondashuvlar orqali nutqni jonlantiradi, uni mantiqan teran va ta'sirchan jarayonga aylantiradi. Eng muhimi, ma'naviy namunaviylikni qaror toptiradi — pedagogning nutqi uning shaxsiy madaniyati va axloqiy qiyofasini aks ettirib, o'quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat hamda yuksak insoniy fazilatlarni shakllantiradi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, o'z ustida muntazam ishlaydigan, lisoniy boyligi keng va muloqot san'atini puxta egallagan pedagoggina jamiyatda yuqori nufuzga ega bo'ladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Begmatov E. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
3. Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1993.
4. Musayev Q. Nutq madaniyati va notiqlik san'ati. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
5. Yo'ldoshev J., Usmonov S. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
6. Inomova M. Pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2012.
7. Klyuchevskiy V. O. Statyi po russkoy istorii i kulture. – Moskva: Nauka, 1990. (Notiqlik va nutq ta'siri haqidagi fikrlari uchun).
8. Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003.
9. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig (Saodatga yo'llovchi bilim). – Toshkent: Yulduzcha, 1990. (Muloqot odobi va boshqaruv san'ati haqidagi tarixiy qarashlar uchun).
10. Republican Scientific and Practical Conference Materials. "Introduction of Socio-Emotional Education Methods in General Secondary Educational Institutions: Problems and Solutions", September 16, 2025.